

Ірина О. Губарєва

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті обґрунтовано структуру моделі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки, яка включає 8 рівнів: головна мета, сфери економічної безпеки національної економіки, загрози, концепція, стратегія, програма, план, заходи. Сфери економічної безпеки національної економіки та їх пріоритетність визначено експертним шляхом з використанням методу аналізу ієрархій. Представлена модель стратегічного планування економічної безпеки національної економіки надає можливість моделювати основні процеси стратегічного планування, діагностувати зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищах, приймати управлінські рішення.

Ключові слова: економічна безпека; стратегічне планування; метод аналізу ієрархій; загрози.

Літ. 16.

Ірина О. Губарева

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье обоснована структура модели стратегического планирования экономической безопасности национальной экономики, включающая 8 уровней: главная цель, сферы экономической безопасности национальной экономики, угрозы, концепция, стратегия, программа, план, мероприятия. Сферы экономической безопасности национальной экономики и их приоритетность определены экспертным путем с использованием метода анализа иерархий. Представленная модель стратегического планирования экономической безопасности национальной экономики дает возможность моделировать основные процессы стратегического планирования, диагностировать изменения во внешней и внутренней среде, принимать управленческие решения.

Ключевые слова: экономическая безопасность; стратегическое планирование; метод анализа иерархий; угрозы.

Iryna O. Gubarieva¹

STRATEGIC GUIDELINES FORMATION FOR ECONOMIC SECURITY OF NATIONAL ECONOMY

The article grounds the structure of a strategic planning model for economic security of national economy, which includes 8 levels: the main goal, the scope of economic security of national economy, threats, concept, strategy, program, plan, activities. Areas of economic security of national economy and their priorities are identified by the expert method using the AHP. The presented model of strategic planning of economic security of national economy makes it possible to simulate the main processes of strategic planning, diagnose changes in external and internal environments and make managerial decisions.

Keywords: economic security; strategic planning; AHP method; threats.

Постановка проблеми. Управління економічною безпекою національної економіки забезпечує результативність діяльності країни в цілому у поточно-му періоді та на довгострокову перспективу. Стратегічне управління економіч-

¹ Research Center of Industrial Problems of Development of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

ною безпекою країни дозволяє запобігати руйнівному впливу зміни факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ та зниженню рівня безпеки до стану, за якого країна не може функціонувати без загрози стабільності її функціонування.

Аналіз основних публікацій. Теоретичні основи розробки механізмів управління економічною безпекою національної економіки відображені у працях українських вчених: О.С. Власюка [1], В.М. Гейця [9], В.П. Горбуліна [2], Т.С. Клебанової [5], В.А. Предборського [11], А.І. Семенченко [13; 14], Г.П. Ситника [15], а також російських та білоруських дослідників: М.Г. Жука [3], М.В. Мясниковича [10], В.К. Сенчагова [16] та ін. Однак низка питань, пов'язаних зі стратегічним плануванням та моделювання механізмів забезпечення економічної безпеки країни на основі аналізу структурних взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх загроз, не знайшли належного відображення в наукових працях.

Метою дослідження є обґрунтування структури моделі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки та розробка пропозицій щодо визначення пріоритетності сфер та загроз.

Основні результати дослідження. Державна стратегія у сфері забезпечення економічної безпеки розроблюється та втілюється в межах реалізованої економічної політики. В Україні існує гостра необхідність у вдосконаленні системи забезпечення економічної безпеки країни в таких напрямках: удосконалення законодавства з питань економічної безпеки; уточнення завдань і функцій суб'єктів забезпечення економічної безпеки і підвищення ефективності планування, координації та контролю за їх діяльністю; підвищення ефективності виявлення, моніторингу та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці країни. Особливу увагу необхідно приділити стратегічному управлінню економічною безпекою національної економіки.

Специфічного характеру процесу управління економічною безпекою, як відзначили О.І. Маслак та Н.Є. Гришко [7], надає наявність таких ознак, що характеризують даний процес:

- прийняття рішення та розвиток складної системи в часі може мати велику кількість стратегій;
- на етапі формування рішення та управлінського впливу аналітики не мають можливості надати повну картину розвитку ситуації;
- прийняття рішення базується на прогнозуванні тенденції розвитку системи в часі;
- існує невизначеність, пов'язана з подальшим впливом прийнятого рішення на проблемну ситуацію.

Здатність до швидкого реагування на різноманітні зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ формується шляхом створення нового або вдосконалення наявного механізму управління економічною безпекою. Важливим елементом механізму стратегічного управління економічною безпекою національної економіки є стратегічне планування.

В основу розробки моделі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки покладено ієрархічну комплексну модель системних досліджень проблем національної безпеки [13] та методику стратегічного пла-

нування [2] із використанням методу аналізу ієрархій (МАІ) [12]. Метод аналізу ієрархій, запропонований Т. Сааті [12], дозволяє враховувати вплив кожного з елементів моделі на кожному з її рівнів на кінцевий результат. Ця властивість дозволила сформуванню моделі планування з позиції системного підходу, встановити залежності між вхідними впливами на систему забезпечення економічної безпеки національної економіки та реакції на них.

Процес застосування даного методу складається з трьох етапів. На першому етапі виконується структурування проблеми, результатом якого є представлення процесу прийняття рішення у вигляді підпорядкованої ієрархії або мережі. В елементарному вигляді ієрархія формується з вершини (мети) через проміжні рівні (критерії) до найнижчого рівня, який є набором альтернатив та системи зв'язків, що демонструють взаємний вплив чинників (критеріїв) та альтернатив [12].

Структурування проблеми на основі МАІ є складним, найменш формалізованим етапом розробки моделі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки. Він включає такі процедури системного аналізу [4]: формулювання мети дослідження та головного критерію її досягнення; обґрунтування рівнів ієрархії; обґрунтування складу елементів на кожному рівні, що суттєво впливають на досягнення мети задачі; встановлення та уточнення зв'язків між елементами різних рівнів ієрархії та взаємозв'язків елементів рівня.

Стратегічне планування економічної безпеки національної економіки здійснюється на основі визначених в законодавстві національних цінностей, національних інтересів та національних цілей. Модель стратегічного планування економічної безпеки національної економіки включає 8 рівнів: головна мета, сфери економічної безпеки національної економіки, загрози, концепція, стратегія, програма, план, заходи. У цій послідовності кожний наступний рівень моделі є деталізацією та конкретизацією попереднього.

На першому рівні визначається головна мета стратегічного планування. Головною метою стратегічного планування у сфері державного управління забезпечення економічної безпеки національної економіки є формування сукупності взаємопов'язаних стратегічних документів: концепція – стратегія – програма – план – заходи. Формується сукупність стратегічних планів, завдань, заходів, які спрямовані на мінімізацію загроз національним інтересам та досягнення бажаного рівня економічної безпеки національної економіки.

На другому рівні здійснюється декомпозиція сфер економічної безпеки національної економіки шляхом визначення основних факторів впливу на основний критерій. Як показало проведене дослідження, на сьогодні серед науковців не існує єдиного підходу до визначення сфер (компонент) економічної безпеки національної економіки. Формування множини визначальних сфер при стратегічному плануванні, як відзначив А.І. Семенченко [13], може здійснюватися на основі сукупності офіційно визнаних елементів або на особистих підходах до декомпозиції сфери національної безпеки, визначенні сукупності загроз (викликів, небезпек) тощо, які можуть суттєво відрізнятися від офіційних. У даному дослідженні до сфер економічної безпеки віднесено:

економічну, політичну, соціальну та духовну. Сфери економічної безпеки національної економіки та їх пріоритетність було визначено експертним шляхом з використанням методу аналізу ієрархій. У роботі запропоновано таку послідовність визначальних сфер економічної безпеки національної економіки за ступенем пріоритетності: політична – економічна – соціальна – духовна. Кожна з виділених сфер впливає на головний критерій і одночасно на усі інші сфери. Формування множини з 4 визначальних сфер дає можливість спростити подальшу обробку та моделювання, а також підвищити рівень узгодженості отриманих результатів.

На наступному етапі необхідно визначити перелік загроз економічній безпеці національної економіки в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах. Перелік потенційних загроз економічній безпеці національної економіки України сформовано на основі аналізу діючого законодавства та праць українських економістів.

Згідно з рекомендаціями [8; 14] для кожної сфери економічної безпеки національної економіки сформовано систему загроз. Як показало проведене дослідження, більшість загроз мають комплексний характер – вони впливають на економічну безпеку національної економіки одночасно в кількох сферах. Шляхом експертного опитування загрози віднесено до сфер, на які вони чинять найбільший вплив. Таким чином, із загального переліку потенційних і реальних загроз економічній безпеці національної економіки експертами було виділено 53 загрози, які впливають на економічну сферу економічної безпеки національної економіки, 42 – на політичну, 24 – на соціальну і 20 – на духовну сферу. Застосування методу аналізу ієрархій дозволило визначити пріоритетні загрози в кожній сфері економічної безпеки національної економіки. Загрози за кожною сферою наведено у вигляді переліку за ступенем зменшення пріоритетності.

Пріоритетними загрозами в політичній сфері економічної безпеки національної економіки є:

- дестабілізація національної грошової одиниці у формі обвальної девальвації, зумовленої посиленням кризових макроекономічних тенденцій і зовнішніх дисбалансів, вкрай обмеженими можливостями НБУ підтримати пропозицію на валютному ринку економічними методами на тлі формування значного дефіциту валютних надходжень та панічних настроїв населення;
- поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів, нераціональне використання іноземних кредитів;
- залежність процесу реформування економіки від надання іноземних кредитів та іншої іноземної допомоги, втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних та фінансових питань;
- зростання тіньового сектору економіки, що є наслідком деформації підприємницького середовища, погіршення умов ведення бізнесу, непрозорості механізмів розпорядження бюджетними коштами; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації

джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;

- недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконанням законів України;

- неефективність державного регулювання та управління соціально-економічними процесами, ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

- дефіцит державного бюджету та переважне емісійне його покриття, що не компенсує його зростання; недосконалість правового регулювання суспільних відносин, зокрема, неналежний рівень захисту права власності та непрозорість відносин у цій сфері, неефективність контролю за додержанням законодавства;

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам.

До пріоритетних загроз в економічній сфері економічної безпеки національної економіки України було віднесено:

- неефективність банківської системи, її неспроможність забезпечувати кредитування реального сектора, брак довіри до неї з боку населення, нерациональний розподіл банківською системою кредитних ресурсів у стратегічно важливі види економічної діяльності;

- значне падіння обсягів виробництва;

- недостатню диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв, насамперед, нафти, природного газу та ядерного палива, що формує залежність від поставок імпортного палива, переважно з РФ, та є інструментом політичного тиску на Україну;

- високий рівень матеріало- та енергомісткості виробництва, що зумовлює низьку конкурентоспроможність української продукції;

- зростання тінізації економіки;

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

- масову збитковість підприємств, їх неспроможність здійснювати нагромадження за рахунок власних джерел.

Пріоритетними загрозами в соціальній сфері економічної безпеки національної економіки є:

- соціальна незахищеність значної частини населення, зростання бідності; небезпека депопуляції, загострення демографічної кризи;

- неминучість зниження рівня життя в умовах воєнної агресії; низький рівень заробітної плати, відсутність мотивації до праці;

- зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили;

- міграція населення;

- гуманітарна катастрофа на Донбасі.

До пріоритетних загроз духовної сфери економічної безпеки національної економіки віднесено:

- кризу довіри в соціумі, серйозні недоліки у функціонуванні судової влади, що підривають довіру населення до держави і права, обмежують захист прав і свобод громадян, загрожують законним інтересам господарюючих суб'єктів;

- порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в т.ч. при проведенні виборчих кампаній;

- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними; свідомі чи несвідомі дії представників вищих органів державної влади та управління, які шкодять державі і національним інтересам;

- загрозу посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян.

Кількість загроз, їх конкретний склад, пріоритетність можуть змінюватися з часом і впливати на значення головного критерію. Завдання експерта полягає у своєчасному виявленні нових та зміни характеру традиційних загроз, внесення відповідних уточнень у модель стратегічного планування, формуванні за її допомогою найімовірніших сценаріїв розвитку подій та підготовці проектів стратегічних рішень, спрямованих на ліквідацію, нейтралізацію чи зменшення масштабів негативних наслідків від реалізації загроз (викликів, небезпек) [14].

На четвертому рівні формується концепція економічної безпеки національної економіки. Концепція забезпечення економічної безпеки національної економіки – це концентрована форма наукового обґрунтування сукупності ідей, цілей і способів забезпечення економічної безпеки національної економіки в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах. Процес підготовки концепції, як відзначено в [6], включає наступні етапи: формування; взаємне узгодження; ранжування; наповнення кількісним змістом; уточнення й ідентифікація цілей зі способами їх досягнення.

Таким чином, концепція економічної безпеки національної економіки – це документ, який закріплює головні політичні принципи держави захисту національних інтересів в сфері національної економіки. На наш погляд, концепція є первинним документом у розробці стратегії, програм і постановки завдань. У концепції економічної безпеки національної економіки подаються керівні ідеї та принципи політики економічної безпеки, що визначають її задум і фундаментальні основи на довгостроковий період, які становитимуть теоретико-методологічну основу розробки Стратегії економічної безпеки національної економіки.

П'ятий рівень моделі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки – формування стратегії економічної безпеки національної економіки. Стратегія економічної безпеки національної економіки є базовим документом, на підставі якого відповідальні особи ухвалюють важливі управлінські рішення. Стратегія формується з урахуванням сфер економічної безпеки національної економіки, переліку та пріоритету визначених загроз, результатів їх оцінювання та моделювання впливу.

На наступних рівнях державного планування заходів стратегія конкретизується та деталізується. Формування програми забезпечення економічної безпеки національної економіки здійснюється відповідно до програмно-цільового підходу. Програма забезпечення економічної безпеки національної економіки повинна визначати: логічну послідовність процедур формування програми й системи управління її реалізацією; методи здійснення; критерії оцінювання результатів. Шляхом застосування програмно-цільового підходу здійснюється декомпозиція програми на сукупність взаємопов'язаних планів, а в подальшому – планів конкретних заходів і дій.

Представлена модель стратегічного планування економічної безпеки національної економіки надає можливість моделювати основні процеси стратегічного планування, діагностувати зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищах, приймати управлінські рішення. Дана модель сприяє здійсненню системного дослідження та обґрунтуванню державної політики захисту національних інтересів та державного управління, забезпеченню економічної безпеки національної економіки в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах.

Висновки. У роботі обґрунтовано структуру моделі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки, яка враховує особливості стратегічного планування системи забезпечення національної безпеки і, на відміну від існуючих, включає визначення пріоритетності сфер і загроз економічній безпеці національної економіки з використанням методу аналізу ієрархій. Модель стратегічного планування економічної безпеки національної економіки доповнена наступними процедурами:

- визначення пріоритетності сфер економічної безпеки національної економіки: політична – економічна – соціальна – духовна;
- розподілення загроз на сфери економічної безпеки національної економіки;
- визначення пріоритетності загроз економічній безпеці національної економіки за кожною зі сфер;
- використання програмно-цільового методу в системі стратегічного планування економічної безпеки національної економіки.

Впровадження запропонованого методичного забезпечення у стратегічному плануванні економічної безпеки національної економіки надасть можливість підвищити рівень обґрунтування проектів стратегічних рішень та сприятиме підвищенню ефективності державної політики та державного управління в цій сфері.

1. *Власюк О.С.* Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.

2. *Горбулін В.П., Качинський А.Б.* Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: Монографія. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.

3. *Жук М.Г.* Криминалистические аспекты экономической безопасности государства: Монография / Под ред. Г.А. Зорина. – Гродно: ГрГУ, 2003. – 115 с.

4. *Згуровський М.З., Панкратова Н.Д.* Основи системного аналізу. – К.: Видавнича група ВНУ, 2007. – 544 с.

5. *Клебанова Т.С., Чаговец Л.А.* Теоретические аспекты оценки приоритетности угроз экономической безопасности предприятия // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2007.– №5, Ч. 2. – С. 175–180.

6. *Козаченко А.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н.* Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: Монография. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
7. *Маслак О.И., Гришко Н.Е.* Управление экономической безопасностью предприятия на принципах обеспечения ее рационального уровня // Маркетинг і менеджмент інновацій.– 2013.– №1 // essuir.sumdu.edu.ua.
8. Методы формирования сценариев развития социально-экономических систем / В.В. Кульба, Д.А. Кононов, С.А. Косяченко, А.Н. Шубин. – М.: СИНТЕГ, 2004. – 296 с.
9. Моделивання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: Монографія / За ред. В.М. Гейця. – Х.: Інжек, 2006. – 240 с.
10. *Мясникович М.В., Полоник С.С., Пузиков В.В.* Управление системой обеспечения экономической безопасности. – Мн.: Право и экономика, 2005. – 264 с.
11. *Предборский В.А.* Економічна безпека держави: Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
12. *Саати Т.* Принятие решений метод анализа иерархий / Пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе. – М.: Радио и связь, 1993. – 278 с.
13. *Семенченко А.І.* Комплексна модель стратегічного планування у державному управлінні сферою національної безпеки // Стратегічна панорама.– 2009.– №1. – С. 56–66.
14. *Семенченко А.І.* Теоретико-методологічні засади визначення, класифікації та оцінки системи загроз національній безпеці і рекомендації щодо їх удосконалення // Вісник НАДУ.– 2007.– №3. – С. 86–108.
15. *Ситник Г.П.* Державне управління національною безпекою України: Монографія. – К.: НАДУ, 2004. – 408 с.
16. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 896 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2015.